

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

В статті розглядаються основні аспекти теоретико-методологічних засад дослідження української політичної еліти. Вивчення питання сутності еліти має давні історичні традиції. Ще Конфуцій, Геракліт, Сократ, Платон поділяли суспільство на меншість, яка управляє і керує та більшість, якою управляють та керують. У період Середньовіччя ідеї еліти були в полі зору Ф. Аквінського, Т. Гоббса, Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше. Звертається увагу на якісні критерії формування еліти, робиться спроба «розмежування» владної і політичної еліти в Україні. «Якість» політичної еліти, в більшій мірі, пов'язана з рівнем демократизації суспільства, з історичними традиціями державотворення, а також з вмінням і бажанням еліти виконувати свої основні функції. Гарантіями ефективного функціонування політичної еліти в Україні повинні слугувати наступні чинники: свобода слова, політичний плюралізм, відкритість еліт, політичний компроміс, дотримання законності.

Ключові слова: еліта, політична еліта, владна еліта, влада, політичний плюралізм, свобода слова, політична наука, традиційне суспільство, демократія, електорат, національне відродження, компроміс.

Добре відомо, що в перекладі з французької мови поняття «еліта» означає «краще», «добірне», «вибране».

Вивчення питання сутності еліти має давні історичні традиції. Ще Конфуцій, Геракліт, Сократ, Платон поділяли суспільство на меншість, яка управляє і керує та більшість, якою управляють та керують. У період Середньовіччя ідеї еліти були в полі зору Ф. Аквінського, Т. Гоббса, Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше.

Теорії еліти в сучасному вигляді були розроблені В. Парето, Г. Москою, Р. Міхельсом та іншими. Суть їх полягає в тому, що людське суспільство завжди поділялося на привілейований, відносно нечисленний клас тих, хто управляє, і на переважну більшість суспільства клас тих, ким управляють.

Суттєвим внеском до теорії еліт є обґрунтування еліти відповідно до потреб національного відродження, здійснене українським вченим В. Липинським. Його концепція «національної аристократії» полягає в тому, що ні етнографічна маса людей як така, ні мова і окрема територія автоматично не творять нації. Це здійснюється активною групою цієї нації, на ґрунті культурних, моральних і політичних цінностей якої й формується нація [5, с. 182-183].

На сьогоднішній день визначення поняття «еліта» є концептуально неоднозначним. На нашу думку, перш за все необхідно розрізнити поняття «політична еліта» і «владна еліта». Під політичною елітою, в тому числі й в Україні, найчастіше мають на увазі «меншість суспільства, що становить собою достатньою мірою

самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, соціальними і політичними якостями, яка бере безпосередню участь у прийнятті і здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї» [5, с. 182]. До «політичної еліти» можна віднести як представників чинних владних структур, так і лідерів опозиційних політичних сил. Сутність поняття «владна еліта» фактично співпадає з класичним визначенням «правлячого класу». Як відомо, Г. Моска вважав, що «правлячий клас» – це клас, який здійснює всі політичні функції, монополює володіє владою і користується її перевагами. Це найактивніші в політичному розумінні люди, орієнтовані на владу, організована меншість, яка керує неорганізованою більшістю» [2, с. 35].

По-друге, необхідно уточнити саме використання поняття «еліта», яке має значне якісне забарвлення. В. Парето стверджував, що до еліти можна зарахувати найдібніших та найбільш кваліфікованих осіб у відповідних сферах людської діяльності [7, с. 50]. Як підкреслює Дж. Сарторі, В. Парето зупинив свій вибір на понятті «еліта» тому, що воно ґрунтується, в першу чергу, на якісних критеріях визначення, підкреслює необхідність урахувати особистий потенціал людей, що домагаються елітарного статусу. Саме таке трактування дає можливість для розуміння «циркуляції еліт». Справді, коли заслуги і влада поєднуються, то спостерігаємо стан стійкої суспільної рівноваги; коли вони виявляються «розведеними» – настає нерівновага, котра породжує «циркуляцію»: еліти «де-факто» витісняються елітами «за здібностями», тобто справжніми елітами. Отже, можна говорити, що найсприятливіша ситуація у цьому відношенні – максимальне заповнення провідних посад в державі людьми, які за переконаннями, діловими і професійними якостями здатні проводити модернізаційні реформи. При великій розбіжності між спрямованістю фактичної еліти й актуальними суспільно-політичними завданнями ситуація стає нестабільною, конфронтаційною, і подальший ефективний розвиток можливий лише за умови оновлення фактичної еліти за рахунок людей, потенціал яких відповідає викликам часу.

Справді, необхідно проводити розмежування владної та елітної структур. Особливо варто наголосити на тому, що якісні критерії формування еліти не абстрактні, вони створюються домінуючими політико-культурними стереотипами та актуальними суспільно-політичними проблемами.

Нині побутує думка, що Україна не має справжньої політичної еліти, бо владного статусу досягають далеко не кращі представники суспільства. Але це не зовсім так. Адже для досягнення провідного становища в суспільстві необхідно мати певні якості, тобто бути в

чомусь кращим за інших. Питання тільки – в чому? В. Парето стверджував, що до еліти належать люди, котрі володіють якостями, престижними й дефіцитними у певній спільноті. І не завжди такими критеріями відбору є порядність, професійність, компетентність, патріотизм та інші чесноти. В радянському суспільстві, наприклад, таким критерієм було «уміння жити», тобто безпринципність, аморальність, лицемірство. В сучасній Україні ці тенденції, на жаль, посилюються, існує стійка тенденція до зниження морального порогу, поширюється думка, що «досягти елітарних позицій в суспільстві можна, лише нехтуючи нормами моралі». Відтак дуже важливим видається визначення саме критеріїв досягнення елітного статусу, аналіз шляхів просування до провідних кіл суспільства.

Політична наука стверджує, що в плюралістичному суспільстві найважливішим при формуванні еліт є не належність до певного соціального класу, а кар'єрні шляхи індивідів до елітного статусу. Будь-який метод рекрутування має бути функціональним відносно соціально-політичних систем. У демократичному суспільстві не можна повністю ігнорувати важливість дослідження соціальних позицій претендентів на елітний статус. Але саме селекція на базі досягнень стимулює розвиток творчості та ініціативи, робить суспільство динамічним. Проблема відбору індивідів на провідні ролі у виробленні політичного курсу має практичне значення для політичного порядку і стабільності. Найважливішим досягненням сталих демократій є те, що вони навчилися регулювати потенційний конфлікт, пов'язаний з порядком зміни керівництва, та звели його до мобілізації голосів, а не зброї.

Часто зустрічається типологія рекрутування еліти за принципом відкритості – закритості. Відкритий тип рекрутування ґрунтується на відборі шляхом чесних конкурсів претендентів, при цьому визначальними є особистісні якості людини, її досягнення і досвід, а не соціальний статус. Тільки за умови, що саме індивідуальні, а не надіндивідуальні характеристики повинні бути критерієм відбору, еліта може бути демократичною і функціональною. Якщо ж домінує принцип висунування на провідні позиції «своїх» людини, що довела відданість соціальній групі, лідерові, клану, то це закритий тип селекції, який призводить до негативних наслідків та поступової деградації еліти.

Ф. фон Гайек у праці «Шлях до рабства» аналізує причини, які, на його думку, обумовлюють неминучу деградацію еліти закритого типу. Оскільки закрита еліта формується на ґрунті уніфікації поглядів і дій, то вона не може включати в себе людей з високим рівнем інтелекту. Бо чим освіченіші й інтелегентніші люди, тим різноманітніші їх погляди й уподобання, тим складніше домогтися від них одностайної підтримки певної системи цінностей та моделі поведінки. Отже, склад закритої еліти поповнюватиметься за рахунок осіб без власних переконань, схильних прийняти будь-яку готову просту систему цінностей, або за рахунок аморальних особистостей, які заради прибутку

обстоюватимуть будь-які ідеї та здійснюватимуть будь-які дії. Зрозуміло, що сформована в такий спосіб правляча еліта, попри всю її згуртованість і дисциплінованість, досить швидко вичерпає свої можливості і гальмуватиме розвиток суспільства.

Закритий тип рекрутування притаманний традиційному суспільству, тоталітарним і авторитарним системам. Оскільки цей тип звужує соціальну базу рекрутування еліти, то він гальмує політичний розвиток, знижує функціональність політичної системи. Соціальна база еліти в демократичних країнах значно ширша – навіть при існуванні провідної верстви вихідці з нижчих соціальних прошарків більш представлені в політичній еліті.

Звичайно, нинішні демократичні системи «не дотягують» до критеріїв відкритої еліти – вона є нормативною метою, а не реальністю. Більшість адміністративного апарату складається не з обранців, а з призначених урядовців, тут селекторат є дуже вузьким. Але вузькість селекторату не завжди свідчить про недемократичний характер політичної системи. Важливим є критерій відбору, яким керується електорат. Є він чесним конкурсом на базі здібностей і досягнень чи вирішальними стають багатство, зв'язки, походження?

Правляча еліта України, на думку багатьох дослідників, є доволі «закритою» групою.

На нашу думку, «закритість» еліти визначається не тільки і навіть не стільки низькою ротацією її складу. Важливим компонентом формування більшої відкритості постають моделі поведінки, взаємозв'язку та консолідації представників еліти. Так, В. Бакіров стверджує, що істотною перешкодою на шляху модернізації політичної системи України є домінування гегемоністської моделі консолідації провідних політичних акторів. Вона здійснюється актором-гегемоном, який контролює стратегічні позиції політичного життя та встановлює власні правила гри [1, с. 152]. В основу цієї моделі було покладено сильну президентську владу, яка мала стабілізувати суспільство під час економічних реформ, регулювати внутрішньополітичні конфлікти, існувати в новій системі міжнародних відносин. Попри все це, гегемоністська консолідація призвела до приватизації держави, злиття відносин влади і власності. Політична система України, демократична за формою, ще не набула демократичного змісту. Навпаки, демократичні механізми використовуються для обслуговування корпоративних інтересів, перетворення політичних ресурсів на економічні [4, с. 3-4].

Політичні еліти після проголошення незалежності не змогли знайти консенсусу стосовно шляхів досягнення стратегічної мети. Націонал-патріотично налаштована еліта в переважній більшості не мала досвіду державного управління і зрештою зосередилася на ствердженні формальних ознак державності, включаючи топоніміку. Головним її гаслом було: «спочатку побудуємо незалежну Україну,

а потім – займемося економікою, демократією, правами людини».

Значна частина лівої політичної еліти, на відміну від своїх колег із реформованих комуністичних партій країн Центральної Європи та Балтії, не сприйняла ідеї незалежності України, побудови демократичної держави та ринкової економіки, орієнтуючись на відновлення СРСР та соціалістичного ладу.

Час був втрачений переважно на боротьбу різних політичних сил за владу, яка диктувалася переважно економічними інтересами та точилася навколо питання про те, яка група політичної еліти контролюватиме доступ до розподілу економічних і фінансових ресурсів країни і здійснюватиме приватизацію національного надбання.

У новітній українській політичній культурі простежується в більшій мірі негативне ставлення до еліт. Надмірні очікування першої половини 90-х років цілком логічно обернулися розчаруванням в елітах. А чи могло бути інакше? У країні, до впродовж двох десятиліть відбувається суперечливий процес, зумовлений то перевагою авторитарних тенденцій, то впливовістю малорозвинутих демократичних інститутів «виростити» нову еліту, яка б відповідала критеріям сучасних еліт з уставною демократією є надто важким завданням. Більше того, в даному випадку революційні методи у «вихованні» нових елітних груп є недопустимими. А як відомо, еволюційні методи можуть тривати досить-таки тривалий час. В цьому контексті ми погоджуємось з думкою М. Мінакова, який наголошує: «Поza філософським контекстом, передусім у популярних уявленнях про взаємодію еліт і народу, ці переконання створили суміш бачень, що формують зовнішні суспільні очікування від еліти в моральному аспекті та занижені – в практично-політичному, підміняючи вимоги управлінської ефективності правової підзвітності та політичної відповідальності ідеалістичними очікуваннями «морального авторитету владарів» [3, с. 3].

Таким чином, «якість» політичної еліти в більшій мірі, пов'язана рівнем демократизації суспільства, з історичними традиціями державотворення, а також із «вмінням» і бажанням виконувати свої основні функції. Що стосується української політичної еліти, то при всій палітрі підходів до даного питання можна виокремити три з них:

по-перше, з'ясування інтересів різних суспільних груп у політичному житті. Це передбачає: 1) субординацію інтересів і 2) відображення їх у політичних настановах;

по-друге, формування політичних програм, доктрин, ідеологій. Тут треба мати на увазі: 1) розробку відповідних програмних документів; 2) їх лобювання на різних рівнях – владному, інформаційному, буденної свідомості з метою «оволодіння широкими масами» і 3) вироблення та втілення в життя політичних рішень;

по-третє, створення механізмів реалізації політичних програм. Воно ґрунтується на: 1) формуванні інститутів

політичної системи; 2) висуненні політичних лідерів; 3) підборі та призначенні державних службовців [6, с. 223].

Певними гарантіями ефективного функціонування політичної еліти в Україні повинні слугувати наступні чинники:

– свобода слова, відсутність монополії на засоби масової інформації;

– політичний плюралізм – свобода конкуренції, суперництва політичних еліт, зокрема правлячої політичної еліти та опозиційної, частина інтелектуальної еліти, яка не поділяє пануючих, або тих, що підтримуються правлячою елітою політичних, ідеологічних, духовно-культурних концепцій;

– розподіл влад – рівновага, компроміс, баланс інтересів різних соціальних сіл;

– відкритість еліт до соціальної мобільності – встановлення терміну перебування при владі вибраних та призначених осіб;

– політичний компроміс по врахуванню інтересів (політичних, економічних) регіональних еліт;

– суворе дотримання законності, демократичних процедур політичного процесу.

Джерела та література:

1. Бакіров В. Політико-режимна еволюція України: від системи «переможець отримує все» до пакту еліт? / В. Бакіров, О. Фісун // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – С. 149–157;
2. Дмитренко І. Самозвана «еліта» чи просто номенклатура / І. Дмитренко // Віче. – 2003. – № 8. – С. 33–41;
3. Мінаков М. Якість влади: спроба оцінки українських еліт / М. Мінаков // Критика. – 2010. – № 7-8. – С. 2–7;
4. Новакова С. «Помаранчева революція» як криза легітимності владної еліти / С. Новакова // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 3–11;
5. Політичний енциклопедичний словник / [упорядник В.П. Горбатенко]. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.;
6. Троян С. Політична еліта України: земна боротьба за владний Олімп : Матеріали Міжнародної наукової конференції [Регіональні та національні еліти: хто формує політику?] (Чернівці 6-7 грудня 2001) / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С. 221–228;
7. Mosca G. The Ruling Class. – N.Y., 1939.

Vasyl Karpo

Theoretical and Methodological Basis of the Ukrainian Political Elite Research

The article deals with some aspects of theoretical and methodological basis of the Ukrainian elite research. Elite's essence study has old historic traditions. Confucius, Heraclitus, Socrates, Plato discriminated between society's minority, which manages and governs and its majority, which is being managed and governed. During Middle Ages concept of elite was a central study point of T. Aquinas, T. Hobbes, N. Machiavelli, F. Nietzsche. Much attention is paid to elite formation. An attempt to differentiate between authoritative and political elite in Ukraine is made. The following factors should guarantee effective

functioning of the political elite: freedom of speech, political pluralism, political compromise, law enforcement and openness of the elite.

УДК: 323.1(71)

Key words: elite, political elite, authoritative elite, power, political pluralism, traditional society, democracy, electorate, national renaissance, compromise.

© Павло Катеринчук
(м. Чернівці)

ІМІГРАЦІЯ У ГЛОБАЛІЗОВАНУ ЕПОХУ: ДОСВІД КАНАДИ

Стаття присвячена питанням імміграційної політики в Канаді у епоху глобалізації. Автор зауважує, що новітні статистичні дані переписів населення в Канаді вказують на кардинальні зміни співвідношення іммігрантських груп та місцевого населення за останні три десятиліття років.

Канада поступово перетворилася у найбільш привабливу для іммігрантів країну світу, про що свідчить відсоток осіб, що народилися за її межами. Причин такої привабливості Канади для іммігрантів, на думку автора, принаймні є декілька: це і зважена, толерантна політика імміграційних служб, лояльне до іммігрантів законодавство держави, а також її поліетнічне, багатокультурне середовище, котре створює сприятливі умови для швидкої та, як правило, успішної адаптації новоприбулих.

Водночас автор зазначає і проблеми, котрі виникають у зв'язку із збільшенням частки іммігрантів у населенні Канади, зокрема про сконцентровані громади окремих етнічних груп, котрі складають значну частку населення великих міст, створюючи цілі квартали із чітко вираженою власною культурою і побутом, часто-густо порушуючи закони Канади та життєвий простір пересічних канадців.

Ключові слова: імміграція, Канада, глобалізація, метисація, націотворення.

Зростаюче в геометричній прогресії населення Землі й соціально-економічні проблеми, що загострюються дедалі більше, стали причиною різкого збільшення тенденції до переміщення людей у місця з більш сприятливими природними й економічними умовами. Держави «третього світу» стають головними «донорами» іммігрантів, які в пошуках кращого життя намагаються потрапити у високорозвинені країни. Поки що урядам більшості розвинених держав вдається контролювати імміграційні процеси, однак у майбутньому буде все складніше стримувати стихійний, слабо керований процес масових міграцій представників різних етносів у різні куточки світу, де б вони змогли забезпечити собі більш гідне існування.

Процес переселення величезних груп людей із країн «третього світу» зі швидко зростаючою чисельністю населення у провідні постіндустріальні держави породив проблему метисації (процес змішування людських рас – авт.) населення країн, що приймають іммігрантів. Зокрема, масова міграція в європейські країни з Північної Африки й із Близького Сходу впродовж останніх століть призвела до виникнення так званого феномену зіткнення культур і цивілізацій, що останнім часом активно обговорюється у наукових колах як вітчизняних так і зарубіжних учених.

Серед авторитетних дослідників цього феномену та міграційних процесів загалом у федеративних державах світу варто згадати авторитетних дослідників Р.Янга, В.Кімлічку, С.Хантінгтона, В.Євтуха, Т.Лупула, А.Черкасова тощо.

Головна мета наукової статті полягає у дослідженні засад імміграційної політики сучасної Канади, як країни іммігрантів, котра щороку приймає близько 200 тис. нових мешканців з усіх куточків світу.

Колосальний розрив у рівнях розвитку країн «першого» і «третього» світу, нездатність економік відсталих держав створити необхідні умови й робочі місця для швидко зростаючої чисельності населення підштовхують величезні маси людей до зміни місця проживання в глобальному, планетарному масштабі. Несучи із собою власні звичаї й культуру, часто діаметрально протилежні існуючій у місцях їхнього прибуття, мігранти, особливо якщо їх багато, прагнуть зберегти або ж нав'язати їх на чужій землі. Власне приклади сутичок корінних мешканців та іммігрантських груп у Франції, Великобританії, США тощо на расовому та етноконфесійному ґрунті є цьому найкращим підтвердженням.

Увесь світ переживає зараз процеси взаємопроникнення, кровозмішування далеких одна до одної культур. Особливо актуальні такі процеси в державах переселенського типу, де колонізація кілька століть тому фактично створила передумови державо- і націотворення. Завдяки величезним територіальним розмірам (йдеться насамперед про США, Канаду, Австралію) вони є ідеальним місцем для вторинного заселення представниками більш відсталих в економічному сенсі країн. Проте цей процес може мати фатальні наслідки саме там, де імміграція завжди відігравала роль головного джерела трудових ресурсів для освоєння внутрішніх територій країн і формування структури населення в цілому. Мова йде про такі держави, де раніше у витоків їхнього заселення стояв потужний некерований процес міграції. Вони з'явилися на сучасній карті світу тільки завдяки масовій міграції ззовні. Колоністи поступово поглинули існуючі на цих двох материках культури індіанців і місцевих аборигенів. Вони асимілювали одну частину корінного населення, іншу уклали в резервації, третю просто винищили.

Подібні процеси відбуваються і сьогодні. Різниця полягає лише в методах. На відміну від перших хвиль переселенців у Новий Світ, коли вони силоміць впливали на корінних мешканців, перевершуючи їх у рівні розвитку, сучасні хвилі іммігрантів з «третього світу» переважають у першу чергу своєю чисельністю